

ANDRZEJ KWAŚNIEWSKI

WALOR ŹRÓDŁOWY WSPOMNIEN KS. HENRYKA PESZKI*

A droga była niełatwa... Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910–1955, oprac. Ryszard Gryz i Karolina Święcich (Kielce, Warszawa: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kielcach, Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu 2022), ss. 200, ISBN 978-83-8229-435-4, ISBN 978-83-60108-16-1.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh24722.12>

Wcześniej, dzięki wysiłkowi edytorskiemu prof. dr. hab. Ryszarda Gryza i Karoliny Święcich, pamiętnik ks. Henryka Peszki został wydany w 2016 r.¹ Następnie opublikowany artykuł recenzyjny ukazał edycję pamiętnika ks. H. Peszki w kontekście pamiętnikarstwa grupy społecznej, jaką jest duchowieństwo diecezji kieleckiej. W artykule tym ograniczono materiał porównawczy do źródeł drukowanych, zasygnalizowano jedynie ważniejsze pamiętniki pozostające w rękopisie i wymagające kwerendy rozpoznawczej. Wnioski, do których doprowadziły analizy, to różnorodność narracji pamiętnikarskich pochodzących od autorów o zróżnicowanej kulturze, horyzoncie i światopoglądzie². Wydanie drukiem wspomnień ks. H. Peszki wpłynęło na pojawienie się ogólniejszej i metodycznej refleksji na temat pamiętnikarstwa

Dr ANDRZEJ KWAŚNIEWSKI — Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych (ABMK), adres do korespondencji: ul. Chopina 29/7, 20-023; e-mail: andrzej.kwasniewski@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7174-2122>

* Praca przygotowana w ramach programu „Rola Kościoła jako wychowawcy i stróża kultury narodowej”, realizowanego przez Towarzystwo Przyjaciół Archiwum Diecezjalnego im. bł. Wincencego Kadłubka w Kielcach.

¹ Henryk Peszko, *Sprawy i ludzie na tle jednego mojego życia. Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910-1946*, oprac. Ryszard Gryz i Karolina Święcich (Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2016).

² Andrzej Kwaśniewski, „Wspomnienia ks. Henryka Peszki w kontekście pamiętnikarstwa księży diecezji kieleckiej. [Rec.:] Ks. Henryk Peszko, „Sprawy i ludzie na tle jednego mojego życia. Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910-1946, oprac. R. Gryz, K. Święcich. Wydawnictwo UJK, Kielce 2016, ss. XXV, 138”, *Kościół w Polsce Dzieje i Kultura* 17 (2018): 363–369.

duchownych kieleckich i posłużyło za temat do zaprezentowania na ogólnopolskim zjeździe archiwistów³.

Po odnalezieniu drugiej części rękopisu wspomnień ks. H. Peszki edytorzy opracowali ją od strony merytorycznej i technicznej, następnie połączyli z pierwszą częścią już wcześniej wydaną i w ten sposób została scalona, jak należy sądzić, całość odstępných archiwalnie wspomnień⁴. Po wydaniu ukazały się internetowe omówienia⁵. Nowa edycja pozwala na całościowy namysł konstrukcyjny i omówienie materiału w niniejszym artykule recenzyjnym. Celem podejmowanych teraz badań jest analiza pamiętnika ks. H. Peszki, porównanie narracji z wybranymi pamiętnikami (głównie duchowieństwa) oraz z literaturą naukową. Tak pomyślane badania zmierzają do oceny wartości przekazu ks. H. Peszki jako źródła historycznego. Kwestie edytorskie (wstęp, aparat krytyczny, zasady edycji i inne) zostały omówione w poprzednim artykule. W obecnej całościowej edycji są stosowane w analogiczny sposób na rozszerzonym materiale źródłowym. Zwalnia to autora od powtarzania opublikowanych uwag. Jedyna uwaga, którą tu należy uzupełnić, to wskazanie potrzeby ingerencji edytorów w strukturę narracji i postulat podzielenia tekstu na rozdziały.

ANALIZA WSPOMNIENI KS. H. PESZKI

Wspomnienia ks. H. Peszki rozpoczynają się opisem dzieciństwa spędzonego w zamożnej rodzinie chłopskiej na terenie Galicji; następnie czas pierwszej wojny światowej; okres edukacji, którą zdobywał w szkole powszechnej w Kraczkowej i w gimnazjum w Łąncucie, a latach 1932-1937 studia w seminarium kieleckim. Autor wymienił alumnów oraz wykładowców seminaryjnych nieco światła rzu-

³ Ryszard Gryz, „Autorytety z przeszłości: wspomnienia w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Kielcach”, w: *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Kielce, 20-21 września 2017 r.*, red. Waldemar Chorążyczewski i Krzysztof Strykowski (Warszawa: Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, 2019), 579-595.

⁴ Henryk Peszko, *A droga była niełatwa... Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910-1955*, oprac. Ryszard Gryz i Karolina Święcich (Kielce, Warszawa: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kielcach, Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2022).

⁵ Marek Chrzanowski, „A droga była niełatwa... Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910-1955 — recenzja i ocena”, dostęp 10 czerwca 2023, <https://histmag.org/A-droga-byla-nielatwa-Wspomnienia-kieleckiego-duchownego-z-lat-19101955-recenzja-i-ocena-24498>; Łukasz Czerwiak, „Niełatwa droga księdza Henryka Peszko”, dostęp 18 października 2023, <https://www.emkielce.pl/kosciol/nielatwa-droga-ksiedza-henryka-peszki>; Agnieszka Dziar[maga], „Kielce — ks. Henryk Peszko — kapłan niezłomny, przypomniany w publikacji”, dostęp 18 października 2022, <https://www.ekai.pl/kielce-ks-henryk-peszko-kaplan-niezlomny-przypomniany-w-publicacji>.

cając na atmosferę pracy seminarium⁶. Tworząc narrację nie wykroczył poza świadomość młodzieńczą i pozwolił sobie wręcz na powrót do tej świadomości. Okres studiów jako związanych z przyszłą pracą zawodową księdza zawiera więc dojrzałej refleksji gdyż informacje na ten temat wiązały się z realizacją powołania w diecezji kieleckiej.

W sensie ogólniejszym uwagę badawczą przyciąga fakt stosunkowo obszernej relacji na temat dzieciństwa i młodości. Jest to dowód przemiany jaką przeszło pamiętnikarstwo od czasów staropolskich, gdy pomijano dzieciństwo⁷. Ta prawidłowość jest obecna w źródłach stworzonych przez współczesnych księży diecezji kieleckiej urodzonych pod koniec okresu niewoli narodowej na terenie Królestwa Polskiego. Ks. Wojciech Piwowarczyk pozostawił wspomnienia na temat dzieciństwa w średniozamożnej rodzinie chłopskiej w okolicach Miechowa, kształcenia w szkole średnie w Miechowie i studiów seminaryjnych w Kielcach⁸. Ks. Jan Pasek obszernie opisał swoje dzieciństwo i młodość w zamożnej rodzinie chłopskiej na terenie parafii Rokitno oraz studia seminaryjne w Kielcach⁹. Ks. Bolesław Grzybowski przedstawił swoje dzieciństwo i młodość spędzone na terenie parafii Sancygniów k. Pińczowa. Jego zamożna rodzina chłopska była szanowana w okolicy. Odznaczała się przywiązaniem do katolicyzmu i stronnictwa narodowego. Kształcił się w gimnazjum pińczowskim, a następnie studiował teologię w seminarium kieleckim¹⁰. Ks. Roman Zelek opisał swoje dzieciństwo i młodość w średniozamożnej rodzinie chłopskiej na terenie parafii Busko. Opis zdobywania wykształcenia w gimnazjum pińczowskim oraz w seminarium kieleckim cechuje się realizmem, przychylnością wobec oferty edukacyjnej i jednocześnie krytycyzmem¹¹. Odmienne koleje życia prezentuje pamiętnik ks. Józefa Zdanowskiego. Ziemiańskie pochodzenie z rodziny posiadającej dwór w powiecie miechowskim pozwoliło na zdobywanie wykształcenia na poziomie średnim i wyższym na terenie Królestwa Polskiego i w Galicji oraz we Fryburgu w Szwajcarii. Wykształcenie ks. J. Zdanowskiego było przerwane w czasie I wojny światowej, jednak w 1917

⁶ Peszko, *A droga była niełatwa*, 35-51.

⁷ Łukasz Wróbel, „«Pierwsze początki i wychowanie». Osiemnastowieczni szlacheccy pamiętnikarze o własnym dzieciństwie”, *Litteraria Copernicana* 3, nr 23 (2017): 23-34.

⁸ Wojciech Piwowarczyk, „Wspomnienia Ojca Wojciecha Piwowarczyka”, w *Ksiądz Wojciech Piwowarczyk 1902-1992. Materiały do biografii*, red. Grażyna Karolewicz (Kielce: Jedność, 2002), 31-45.

⁹ Jan Pasek, „Pamiętnik (spisany w latach sześćdziesiątych XX w.)”, b. sygn., Archiwum Prywatne ks. Andrzeja Kwaśniewskiego, 1-48.

¹⁰ Bolesław Grzybowski, „Pamiętnik księdza proboszcza [1986]”, sygn. XZ-19/2 a, Kuria Diecezjalna w Kielcach, Archiwum Diecezjalne w Kielcach, 1-20.

¹¹ Roman Zelek, „Pamiętnik [1975]”, sygn. XZ-19/2, Kuria Diecezjalna w Kielcach, Archiwum Diecezjalne w Kielcach, 1-14.

szczęśliwie zakończyło się obroną doktoratu¹². W odróżnieniu od wspomnień ks. H. Peszki wszystkie przywołane tu porównawczo, jako odnoszące się do zaboru rosyjskiego, zawierają problematykę rusyfikacji oraz opozycyjnie polskości i katolicyzmu.

Po święceniach kapłańskich w 1937 r. ks. H. Peszko pełnił funkcję wikariusza w trzech parafiach: bł. Wincentego Kadłubka w Jędrzejowie (1937-1940 r.), następnie w Busku (1940-1943 r.) i w katedrze kieleckiej (od 1943 r.). W opisie tego etapu życia skupił się na specyficznych aspektach pracy absorbującej go: głoszenie kazań, praca z młodzieżą i inteligencją, nauka religii, rekolekcje. Rozróżniając przedstawił postawę kapłańską swoich trzech proboszczów. Ks. Stanisław Marchewka (Jędrzejów) powodował konflikty z parafianami i posługiwał się niegodnymi metodami manipulacyjnymi. Zarówno ks. S. Marchewka, jak i proboszcz w Busku cechowali się zazdrością i utrudniali mu pracę duszpasterską. Praca z księżmi w katedrze kieleckiej różniła się pozytywnie od dwóch poprzednich doświadczeń. Obok wikariuszy byli w tej grupie duszpasterskiej także pracownicy kurii¹³.

Obraz zajęć kapłańskich w dwudziestoleciu międzywojennym w ujęciu ks. H. Peszki uzupełniają relacje pamiętnikarskie z życia księży pełniących funkcje wikarych i proboszczów. Ks. J. Pasek opisał swoją pracę kapłańską na dwóch wikariatach w Imielnie i w Jędrzejowie (parafia Świętej Trójcy) oraz na probostwach w Rogowie i w Łanach Wielkich¹⁴. Doświadczenie ks. B. Grzybowskiego obejmowało wówczas pracę na wikariacie w Tuczępach, następnie wypełnianie funkcji prefekta szkolnego w Kielcach¹⁵. Ks. Edmund Skowera pracował jako proboszcz w parafii Dzierżgów¹⁶. Ks. Roman Zelek przedstawił swoje doświadczenie umiętnego wikariusza w parafii Kurzelów i Mstyczów. Z doświadczeń parafii Mstyczów przechował obraz konfliktu kościelnego o charakterze ogólnopolskim wokół sprawy ks. Andrzeja Huszno. Najważniejsza relacja dotyczy działań ks. R. Zelka jako wybitnego proboszcza w Krzyżanowicach, Dzierżni i Kijach, gdzie dodał w ówczesnych warunkach działalność społeczną — tworzenie spółdzielni mleczarskich i oraz sklepów na terenie Zagłębia Dąbrowskiego. Ponadto działalność polityczną — spełnianie funkcji senatora¹⁷. Cechą charakterystyczną w doświadczeniu wymienionych księży były kontakty zarówno

¹² Józef Zdanowski, „Notatki dotyczące się biegu życia ks. Józefa Zdanowskiego”, sygn. Z 57, Archiwum Norbertanek w Imbramowicach, 1-32.

¹³ Peszko, *A droga była niełatwa*, 51-71.

¹⁴ Pasek, „Pamiętnik”, 49-104.

¹⁵ Grzybowski, „Pamiętnik”, 21-25.

¹⁶ Edmund Skowera, *Moje dziewięćdziesięcioletnie pasterzowanie w parafii Dzierżgów dekanatu szczekocińskiego pow. Włoszczowskiego* (Kielce: Jedność, 1937).

¹⁷ Zelek, „Pamiętnik”, 15-61.

w miastach, jak i w wioskach ze środowiskami ziemiańskim i inteligenckim. W analizowanych przekazach pamiętnikarskich występuje doświadczenie przekazu prawd wiary, sprawowania sakramentów oraz troski o byt materialny. W przypadku wikariuszy było to zwykle poprawienie warunków mieszkaniowych. W odniesieniu do proboszczów organizacja gospodarstwa rolnego i kuchni na plebanii. Wyjątkiem był ks. R. Zelek, który prowadził działalność społeczną, obejmującą troskę o rozwój gospodarczy regionu. Porównując sytuację międzywojenną z epoką wcześniejszą należy stwierdzić, że różnica polegała jedynie na kwestii politycznej. W okresie niewoli ksiądz zmagał się z zaborczą władzą. W dwudziestoleciu międzywojennym wolność i posiadanie własnego państwa pozwalało na skierowanie energii tłumionej przez zaborców na pole społeczne i polityczne. Zarówno w okresie niewoli narodowej, jak i w dwudziestoleciu międzywojennym w cenie pozostawała sztuka ułożenia sobie przez duszpasterza dobrych relacji z ludźmi wierzącymi (parafianie) oraz innymi osobami¹⁸. Od modelu powołania wymienionych księży odbiega życie i relacja na temat pracy wykładowcy seminaryjnego, muzealnika, archiwariusza i bibliotekarza jakim w dwudziestoleciu był ks. J. Zdanowski¹⁹.

Wartościowe informacje w pamiętniku ks. H. Peszki związane są z jego doświadczeniem kapelana partyzantów w okresie drugiej wojny światowej i po jej zakończeniu. Już jako wikariusz w Busku nawiązał kontakt z podziemiem i został w 1940 r. zaprzysiężony w Związku Wali Zbrojnej. Poprzez działalność na ambonie zyskał popularność wśród ludności i tym samym wszedł w przestrzeń zainteresowania Gestapo. Zaangażowanie narodowe i polityczne przyniosło w relacji pamiętnikarskiej informacje o terrorze niemieckim, ofiarności konspiracyjnego społeczeństwa oraz o odpowiedzi podziemia kierowanej do okupantów — wyroki śmierci dla zbrodniarzy i pierwsze walki partyzanckie („Barabaszy”). Decyzja bp. C. Kaczmarka o przeniesieniu ks. H. Peszki do Kielc zaowocował pośrednio dojrzałą formą działalności jaką było spełnianie obowiązków kapelana Armii Krajowej. Wędrówki ks. H. Peszki z oddziałami Armii Krajowej doprowadziły do przemierzenia szlaków bojowych w Górach Świętokrzyskich i szerzej pojętej Kielecczyźnie. Relacja pamiętnikarska jest skupiona na kwestiach religijnych

¹⁸ Jarosław Roman Marczewski, „O wyzwaniach w administrowaniu parafią pod rosyjskim zaborem — na podstawie pamiętników ks. Karola Dębińskiego”, w *Pomiędzy św. Piotrem i Sankt Petersburgiem. Kościół katolicki na Podlasiu i Lubelszczyźnie na przełomie XIX i XX wieku. Materiały z konferencji międzynarodowej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 2 czerwca 2022*, red. Jarosław Roman Marczewski (Lublin: Academicon, 2022), 195.

¹⁹ Zdanowski, „Notatki”, 31–36; Andrzej Kwaśniewski, „Ks. Józef Zdanowski — historyk Kościoła, muzealnik, bibliotekarz i archiwista”, *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* 8 (2020): 355–357.

i patriotycznych. Mniej informacji przekazał na temat taktyki działań wojskowych²⁰. Doświadczenie pracy konspiracyjnej stawia ks. H. Peszko ponad innymi kapłanami diecezji kieleckiej. Wybitny przed wojną kapłan ks. R. Zelek nie dorównywał doświadczeniem partyzanckim ks. H. Peszce. Należy przyjmować, że ks. R. Zelek i ks. H. Peszko działając w katedrze kieleckiej jako proboszcz i odpowiednio wikariusz dzielili faktycznie obowiązki i ks. H. Peszce za wiedzą bp. C. Kaczmarka przypadła rola polityczno-narodowa w AK. Rola życiowa ks. R. Zelka dotyczyła zamkniętej już epoki dwudziestolecia międzywojennego.

Inni pamiętnikarze widzieli wojnę z perspektywy swoich wiejskich parafii. Ks. B. Grzybowski spędzał wojnę jako proboszcz w Łukowej²¹. Ks. J. Pasek był wówczas proboszczem w Łanach Wielkich²². Ks. J. Zdanowski spędził wojnę w rodzinnym majątku w Wilczkowicach pod Krakowem spełniając również funkcję kapłańską kapelana zakonnic²³. Rzeczywistość tych przypadków to problemy przesiedleńców (w tym intelektualistów ocalałych po Powstaniu Warszawskim), wygnanych księży, wojsk niemieckich i sowieckich, Armii Krajowej, pomoc udzielana Żydom, współczucie dla masowo mordowanych Żydów („jęk Żydów” w pamiętniku ks. Grzybowskiego) oraz pierwsza konfrontacja z ideologią ateistyczną sowieckich żołnierzy. W odróżnieniu od pozostałych pamiętnikarzy diecezji kieleckiej ks. Józef Pluta spisał swoje wspomnienia wycinkowo głównie ze względu na osobiste doświadczenie jakim było powstanie w 1944 r. Rzeczypospolitej Pińczowskiej. Parafia Rogów, w której był proboszczem, leżała na terenie niczym i to umożliwiło samodzielne rządzenie się na tym obszarze czynnikom polskim. Zniszczenie Opatowa, pacyfikacja Skalbmierza — to ważniejsze bolesne doświadczenia, których był świadkiem jako duszpasterz niosący pomoc poszkodowanym²⁴. Odminną problematykę reprezentują wspomnienia z obozu koncentracyjnego ks. Szczepana Domagały²⁵.

Wydarzenia powojenne w relacji pamiętnikarskiej ks. H. Peszki dotyczą dwóch kwestii. Były to stosunki państwo-Kościół oraz wydarzenie doniosłe w skutkach, ale będące faktycznie elementem stosunków państwo-kościelnych — zajścia antyżydowskie w dniu 4 lipca 1946 r. Sam autor nazywa to świadomie

²⁰ Peszko, *A droga była niełatwa*, 63–93.

²¹ Grzybowski, „Pamiętnik”, 29–54.

²² Pasek, „Pamiętnik”, 104–114.

²³ Zdanowski, „Notatki”, 36–50.

²⁴ Józef Pluta, „Notatki z czasów wojny (1944–1946 r.) oraz inne zapiski z czasów probostwa w Rogowie, Gołczy i Kazimierzy Wielkiej, 1988 r.”, sygn. 98, Akta Różne, Archiwum Diecezjalne w Kielcach, 1–29.

²⁵ Marek Maciągowski, „Wojenne świadectwo ks. Szczepana Domagały”, *Studia Muzealno-Historyczne* 6 (2014): 195–208.

„starciem ideologicznym”. Początkowo była życzliwość władz do Kościoła i bp. C. Kaczmarka. Stopniowo jednak usiłowano wprowadzić na pogrzebach katolickich czerwone sztandary partyjne. Władze próbowały wmanewrować przedstawicieli Kościoła w popieranie marksizmu. Po odprawionej Mszy Świętej z okazji zakończenia reformy rolnej była defilada i przemówienia o walce klas. Zainicjowane mieszanie katolicyzmu i komunizmu najlepiej obrazuje sprawa komunisty Józefa Ozga-Michalskiego, który miał na swoim koncie hasła antykościelne oraz wielbienie Stalina i jednocześnie oburzał się, gdy przy okazji pełnienia obowiązków ojca chrzestnego określono go jako niewierzącego²⁶. Zgodnie z relacją pamiątnikarską ks. H. Peszki świadkami zejść antyżydowskich byli ks. Jan Danielewicz oraz ks. R. Zelek. Władze nie pozwolił im jednak uspokajać zgromadzonych²⁷. Tak ważnego wydarzenia brak w pamiętniku ks. R. Zelka. Jako proboszcz katedry przedstawił okres wojny i powojenne problemy, konfrontacje z władzą komunistyczną, entuzjazm odradzającego się życia religijnego, remonty, inicjatywy duszpasterskie²⁸.

W sierpniu 1946 r. z polecenia bp. C. Kaczmarka ks. H. Peszko udał się do Polanicy-Zdroju, aby na Ziemiach Odzyskanych tworzyć dom wypoczynkowy dla kapłanów diecezji kieleckiej. Zastanawiające, że wyjazd z Kielc miał miejsce po zejściach antyżydowskich. Zapewne było to powiązane przyczynowo-skutkowo. Opis przynosi informacje o atmosferze, w jakiej prowadzono tam duszpasterstwo. Wobec braku porozumienia władz diecezjalnych w Kielcach i Wrocławiu misja zakończyła się niepowodzeniem i powrotem na teren diecezji kieleckiej²⁹. Opis pobytu w Świdnicy ks. S. Marchewki przewyższa znacznie skromne informacje ks. H. Peszki. Związane to było z bogactwem doświadczeń ks. S. Marchewki jako pierwszego polskiego proboszcza po wojnie, który sam odznaczał się twórczą postawą jako duszpasterz i działał w warunkach przychylności i entuzjazmu parafian³⁰.

Ważna część narracji pamiątnikarskiej dotyczy okresu pobytu ks. H. Peszki w więzieniu mokotowskim w Warszawie (1952-1955 r.)³¹. Relacja ta jest poprzedzona swego rodzaju wstępem na temat gęstniejącej atmosfery terroru stalinowskiego³². Trwający 39 miesięcy pobyt w więzieniu został przedstawiony w sposób syntetyczny. Scharakteryzowane zostały warunki pobytu, metody przesłuchań i metod upokarzania. Z relacji można otrzymać informacje celowości przesłuchań,

²⁶ Peszko, *A droga była niełatwa*, 93–99.

²⁷ Ibidem, 97.

²⁸ Zelek, „Pamiętnik”, 62–70.

²⁹ Peszko, *A droga była niełatwa*, 101–105.

³⁰ Stanisław Marchewka, „Wspomnienia z pobytu w Świdnicy i w więzieniu w latach 1946-1952”, oprac. Janina Kocemba, *Rocznik Świdnicki* (1992): 85–136.

³¹ Peszko, *A droga była niełatwa*, 120–139.

³² Ibidem, 106–120.

związkach ze sprawą bp. C. Kaczmarka oraz o kluczowych konfrontacjach z księżmi, którzy byli złamani, lub tylko zmuszani przez władze do obciążenia autora pamiętnika. Opisy konfrontacji prowadzą autora do oceny prawdziwości zeznań niesłusznie obciążających go. Autor zdradza też swoją postawę wobec księży złamanych i wobec księży wiernych prawdzie. Narracja jest rzeczowa. Jednak nie rości sobie prawa do całościowej oceny sprawy bp C. Kaczmarka. Omawia tylko wypreparowane kwestie dotyczące własnej osoby i przeżyć. Biorąc pod uwagę siłę przeżyć i cierpień jakich ks. H. Peszko doświadczył na Mokotowie ciekawą kwestią są szczegóły z życiorysów współwięźniów. Dane na temat innych, przypadkowo spotkanych wypełniają znaczą część narracji. Co wskazuje, że pomimo cierpienia i upokorzeń autor ciągle interesował się intelektualnie światem otaczającym (więziennym).

Podobny sposób opisu rzeczywistości więziennej prezentuje ks. Roman Zelek. Relacja jest zwięzła, realistyczna, krytyczna i jednocześnie ostrożna w ocenach³³. Odmienne sposoby pisania o swoim pobycie w więzieniu prezentuje s. Izabela Machowska³⁴. Relacja ta przepełniona jest ciągłymi odniesieniami do modlitwy i roli Pana Boga w przebiegu zdarzeń. Koncepcja s. I. Machowskiej spowodowała utratę warstwy informacyjnej na rzecz przekazu interpretacyjnego w kluczu duchowości przekazywanej wówczas w zakonie nazaretanek. Potwierdza to praktyka narracji naukowej. Paradoksalnie wstęp do edycji wspomnień został stworzony jako narracja historyczna na podstawie źródeł kancelaryjnych. Niewielki udział w budowaniu tej narracji posiada przekaz zawarty we wspomnieniach siostry³⁵. Jednak w odniesieniu do s. I. Machowskiej ważniejsza jest jej odporność na upokorzenia i cnota męstwa niż wartość informacyjna wspomnień. Prawdopodobnie przyjęta koncepcja odnoszenia każdej sprawy do Boga była konieczna do uzyskania akceptacji środowiska i zezwolenia na napisanie wspomnień.

Intrygującą kwestią jest brak w pamiętniku ks. Jana Paska informacji o procesie biskupa C. Kaczmarka. Według przekazów ustnych ks. Jan Pasek był przyjacielem ks. J. Jaroszewicza (bliskiego współpracownika biskupa C. Kaczmarka), w czasie odwiedzin w więzieniu wspomagał ks. J. Jaroszewicza produktami żywnościowymi i pomógł mu z mniejszym uszczerbkiem na zdrowiu przetrwać trudy więzienne³⁶. Pewien związek ze sprawą bp C. Kaczmarka miało uwięzienie

³³ Zelek, „Pamiętnik”, 70–85.

³⁴ Tomasz Domański i Danuta Kozieł, oprac., *Wokół procesu biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka. Wspomnienia nazaretanki s. Izabeli Machowskiej* (Kielce: Jedność, Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2013).

³⁵ Ibidem, 74.

³⁶ „Relacja o pomocy udzielanej przez ks. Jana Paska bp. Janowi Jaroszewiczowi w czasie pobytu w więzieniu”, b. sygn., Archiwum Prywatne ks. Andrzeja Kwaśniewskiego.

przez władze komunistyczne ks. S. Marchewki w latach 1947-1948³⁷. Opis rzeczywistości więziennej jako doświadczenie ks. S. Marchewki charakteryzuje się rzeczowością i dojrzałym humanistycznym spojrzeniem. Dodatkowo uzupełnieniem wspomnień pamiętnikarskich są listy, które stosunkowo treściwie prezentują kwestionariusz gorących spraw nieco zaniedbany w narracji pisanej z perspektywy pamiętnikarskiego wspomnienia. Listy są tu swego rodzaju odpowiednikiem nieistniejącego dziennika³⁸.

WNIOSKI

Wspomnienia ks. H. Peszki były we właściwy sposób cenione jako wiarygodne źródło historyczne przez ks. D. Olszewskiego, który w omawianiu współczesnych dziejów diecezji kieleckiej często się powoływał na zawarte tam informacje i sposoby rozumienia wydarzeń³⁹. Były też, pomimo skromnego dostępu, przez kilku autorów wykorzystywane w publikacjach naukowych. Przeprowadzone w niniejszym artykule porównania potwierdzają walory narracji tych wspomnień i pozwalają na określenie kilku cech wartościujących. Opis dzieciństwa, wychowania i kształcenia przynosi informacyjne studium kształtowania się powołania kapłańskiego. Praca duszpasterska na parafiach i narodowa w Armii Krajowej to cenny przykład zaangażowania. Narracja o konfrontacji katolicyzmu z marksizmem, w tym pobyt w więzieniu i opis zająć antyżydowskich, to cenny i unikatowy przekaz. Zaprezentowane poprzez porównania wspomnienia innych księży kieleckich wskazują, że narracja ks. H. Peszki jest jedną z wielu i w kilku tematach jest jedynie zabranie głosu na forum pamiętnikarskim. Co nie kwestionuje wartości informacji przekazywanych. Ponadto w żadnym aspekcie nie jest powielaniem jakichkolwiek informacji.

Biorąc pod uwagę styl i poziom języka wspomnień narracja ks. H. Peszki należy do średnich. Ks. S. Marchewka, w negatywnym świetle przedstawiony w pamiętniku ks. H. Peszki jako duszpasterz, odznacza się jednak wyższym poziomem narracji pamiętnikarskiej. Pod tym względem góruje nad ks. H. Peszką i nad innymi przywołanymi tu pamiętnikarzami kieleckimi. Było to uwarunkowane jego działalnością piśmienniczą już w okresie przedwojennym, gdy publikował m.in. prace o kulcie bł. Wincentego Kadłubka, doceniane w kontekście rozważań nad historio-

³⁷ Marchewka, „Wspomnienia”, 97–136.

³⁸ Stanisław Marchewka, *Listy do norbertanek w Imbramowicach 1944-1960*, oprac. Maria Dębowska (Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księża Misjonarzy, 2023).

³⁹ „Rozmowa z ks. prof. Danielem Olszewskim na temat wartości pamiętnika ks. Henryka Peszko”, b. sygn., Archiwum Prywatne ks. Andrzeja Kwaśniewskiego.

grafią⁴⁰. Spośród duchownych autorów wspomnień do wybitnych postaci należy ks. R. Zelek. Pomimo działalności w skali ogólnopolskiej jego narracja wspomnieniowa pozostaje na poziomie średnim i nie oddaje w pełni skali jego działalności. W przypadku ks. R. Zelka ważniejsze jest to, co zrobił, od tego jak opisał swoją działalność. Ks. H. Peszko pozostawił wspomnienia, które są proporcjonalne do, tego kim był. Jest to więc opis życia widzianego oczami urzędnika kurialnego.

Z przykładem bogatego życia kapłańskiego mamy do czynienia w odniesieniu do ks. Karola Dębińskiego (wykładowca seminarjny, posiadacz dorobku naukowego, urzędnik konsystorski, kanonik, kapelan biskupi, proboszcz w kilku kolejnych ciekawych parafiach). W analizie jego wspomnień narzuca się wniosek o wyższej kulturze umysłowej i doniosłości wspomnień związanych z interesującym i bogatym zestawem twórczych zajęć⁴¹. Relacja pamiętnikarska ks. H. Peszki nie może być porównywana z dziennikiem ks. prof. Daniela Olszewskiego. Kiluktomowy dziennik ks. prof. D. Olszewskiego jest świadectwem życia i horyzontu wybitnego księdza intelektualisty⁴².

W literaturze przedmiotu na temat życia, pracy i mentalności duchowieństwa w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku wskazuje się na pewien znaczny już poziom rozpoznania. Poprzez badania wyłania się odmitologizowany i realistyczny obraz duchowieństwa⁴³. W tym kontekście cenne jest odkrycie w pamiętniku ks. H. Peszki (jak również w materiale wspomnieniowym innych przywołanych tu porównawczo księży) realizmu i krytycyzmu. W tym aspekcie brak jest postawy klerykalizmu w przekazie. Nie ma stylu pseudo-hagiograficznego,

⁴⁰ Daniel Olszewski, „Historiografia diecezji kieleckiej (XIX-XX wiek)”, w: *Nauka i oświata a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Wiesław Caban, Ewa Kula, i Cezary Jastrzębski (Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, 2003), 40.

⁴¹ Andrzej Kwaśniewski, „Pamiętniki ks. Karola Dębińskiego jako świadectwo kultury umysłowej duchowieństwa”, w: *Pomiędzy św. Piotrem i Sankt Petersburgiem. Kościół Katolicki na Podlasiu i Lubelszczyźnie na przełomie XIX i XX wieku. Materiały z konferencji międzynarodowej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 2 czerwca 2022*, red. Jarosław Roman Marczewski (Lublin: Academicon 2022), 157.

⁴² Daniel Olszewski, „Dziennik”, b. sygn., Spuścizna ks. prof. Daniela Olszewskiego, Archiwum Diecezjalne w Kielcach. Dziennik przechowywany, ale niedostępny w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach. Informacje na temat wartości źródła z dawnej autopsji autora i rozmów ze śp. ks. prof. D. Olszewskim.

⁴³ Daniel Kiper, „Codziennosc w parafialnym zaścianku. Uwagi na marginesie książki Krzysztofa Lewalskiego «Odsłony codzienności. Rzymskokatolickie duchowieństwo parafialne na prowincji Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia. Gdańsk» 2019”, *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* 113 (2020): 517–525.

który byłby braniem gatunku hagiografii do czczych rzeczy. Dzięki temu odbiorca cieszy się realizmem „odstos codzienności” i pięknem prawdy. Należy zwrócić uwagę, że analizowany tu materiał do śmierci autorów pozostawał w rękopisie. Współczesnym przykładem krytycyzmu narracji wspomnieniowej wydanej za życia autora są *Powroty minionego czasu* ks. prof. Zygmunta Zielińskiego⁴⁴.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- ADK – Archiwum Diecezjalne w Kielcach.
- AR – Akta Różne. Pluta, Józef. Notatki z czasów wojny (1944–1946 r.) oraz inne zapiski z czasów probostwa w Rogowie, Gołczy i Kazimierzy Wielkiej, 1988 r. sygn. 98. ss. 29 (tam dodatkowe notatki związane ze wspomnieniami).
- SDO – Spuścizna ks. prof. Daniela Olszewskiego. Olszewski, Daniel. Dziennik. b. sygn.
- KDK – Kuria Diecezjalna w Kielcach, Grzybowski, Bolesław. Pamiętnik księdza proboszcza [1986]. sygn. XZ-19/2 a. ss. 126.
- KDK – Kuria Diecezjalna w Kielcach, Zelek, Roman. Pamiętnik [1975]. sygn. XZ-19/2. ss. 101. [Źródło to wędrowało z archiwum do biblioteki i następnie zostało na powrót przeniesione do archiwum i włączone do akt kurialnych].
- ANI – Archiwum Norbertanek w Imbramowicach.
- Zdanowski, Józef. Notatki dotyczące się biegu życia ks. Józefa Zdanowskiego. sygn. Z 57. ss. 50 (brak ss. 45–46).
- APAK – Archiwum Prywatne ks. Andrzeja Kwaśniewskiego
- Pasek, Jan. Pamiętnik (spisany w latach sześćdziesiątych XX w.). b. sygn. ss. 128.
- Relacja o pomocy udzielanej przez ks. Jana Paska bp. Janowi Jaroszewiczowi w czasie pobytu w więzieniu. b. sygn. ss. 1.
- Rozmowa z ks. prof. Danielem Olszewskim na temat wartości pamiętnika ks. Henryka Peszko. b. sygn. ss. 1.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Maciagowski, Marek. „Wojenne świadectwo ks. Szczepana Domagały”. *Studia Muzealno-Historyczne* 6 (2014): 195–208.
- Marchewka, Stanisław. *Listy do norbertanek w Imbramowicach 1944-1960*. Oprac. Maria Dębowska. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księża Misjonarzy, 2023.
- Marchewka, Stanisław. „Wspomnienia z pobytu w Świdnicy i w więzieniu w latach 1946–1952”. Oprac. Janina Kocemba. *Rocznik Świdnicki* (1992): 85–136.
- Piwowarczyk, Wojciech. „Wspomnienia Ojca Wojciecha Piwowarczyka.” W: *Ksiądz Wojciech Piwowarczyk 1902-1992. Materiały do biografii*, red. Grażyna Karolewicz, 31–45. Kielce: Jedność, 2002.

⁴⁴ Ewa Rzeczkowska, „Zygmunt Zieliński, Powroty minionego czasu zagnieżdżone w pamięci, wstęp i opracowanie naukowe Rafał Łatka (Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej, 2020), ss. 871”, *Roczniki Humanistyczne* 69, z. 2 (2021): 253–261.

- Peszko, Henryk. *A droga była niełatwa... Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910–1955*. Oprac. Ryszard Gryz i Karolina Święcich. Kielce, Warszawa: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Witolda Gombrowicza w Kiecach, Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2022.
- Peszko, Henryk. *Sprawy i ludzie na tle jednego mojego życia. Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910–1946*. Oprac. Ryszard Gryz i Karolina Święcich. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2016.
- Skowera, Edmund. *Moje dziewięćcioletnie pasterzowanie w parafii Dzierzgow dekanatu szczekocińskiego pow. Włoszczowskiego*. Kielce: Jedność, 1937.
- Domański, Tomasz, i Danuta Kozieł, oprac. *Wokół procesu biskupa kieleckiego Czesława Kaczmarka. Wspomnienia nazaretanki s. Izabeli Machowskiej*. Kielce: Jedność, Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2013.

OPRACOWANIA

- Gryz, Ryszard. „Autorytety z przeszłości: wspomnienia w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Kielcach”. W: *Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Kielce, 20–21 września 2017 r.*, red. Waldemar Chorańczewski i Krzysztof Strykowski, 579–595. Warszawa: Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, 2019.
- Kwaśniewski, Andrzej. „Ks. Józef Zdanowski — historyk Kościoła, muzealnik, bibliotekarz i archiwista”. *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne* 8 (2020): 349–359.
- Kwaśniewski, Andrzej. „Pamiętniki ks. Karola Dębińskiego jako świadectwo kultury umysłowej duchowieństwa”. W: *Pomiędzy św. Piotrem i Sankt Petersburgiem. Kościół Katolicki na Podlasiu i Lubelszczyźnie na przełomie XIX i XX wieku. Materiały z konferencji międzynarodowej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 2 czerwca 2022*, red. Jarosław Roman Marczewski, 135–161. Lublin: Academicon, 2022.
- Kwaśniewski, Andrzej. „Wspomnienia ks. Henryka Peszki w kontekście pamiętnikarstwa księży diecezji kieleckiej. [Rec.:] Ks. Henryk Peszko, *Sprawy i ludzie na tle jednego mojego życia. Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910–1946*. oprac. R. Gryz, K. Święcich. Wydawnictwo UJK, Kielce 2016, ss. XXV, 138.” *Kościół w Polsce Dzieje i Kultura* 17 (2018): 363–369.
- Kiper, Daniel. „Codziennosc w parafialnym zaścianku. Uwagi na marginesie książki Krzysztofa Lewalskiego «Odśloni codzienności. Rzymskokatolickie duchowieństwo parafialne na prowincji Królestwa Polskiego na przełomie XIX i XX wieku. Wybrane zagadnienia. Gdańsk» 2019”. *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* 113 (2020): 517–525.
- Marczewski, Jarosław Roman. „O wyzwaniach w administrowaniu parafią pod rosyjskim zaborem — na podstawie pamiętników ks. Karola Dębińskiego”. W: *Pomiędzy św. Piotrem i Sankt Petersburgiem. Kościół katolicki na Podlasiu i Lubelszczyźnie na przełomie XIX i XX wieku. Materiały z konferencji międzynarodowej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 2 czerwca 2022*, red. Jarosław Roman Marczewski, 163–196. Lublin: Academicon, 2022.
- Olszewski, Daniel. „Historiografia diecezji kieleckiej (XIX–XX wiek)”. W: *Nauka i oświata a społeczności lokalne na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Adamowi Massalskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Wiesław Caban, Ewa Kula, i Cezary Jastrzębski, 39–47. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego, 2003.

Rzeczowska, Ewa. „Zygmunt Zieliński, Powroty minionego czasu zagnieżdżone w pamięci, wstęp i opracowanie naukowe Rafał Łatka (Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej, 2020), ss. 871”. *Roczniki Humanistyczne* 69, z. 2 (2021): 253–261.

Wróbel, Łukasz. „Pierwsze początki i wychowanie». Osiemnastowieczni szlacheccy pamiętnikarze o własnym dzieciństwie”. *Litteraria Copernicana* 3, nr 23 (2017): 23–34.

NETOGRAFIA

Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego. „«A droga była niełatwa...». — Wspomnienia kieleckiego duchownego”. Dostęp 6 grudnia 2022. <https://ihis.ujk.edu.pl/a-droga-byla-nie-latwa>.

Chrzanowski, Marek. „A droga była niełatwa... Wspomnienia kieleckiego duchownego z lat 1910–1955 — recenzja i ocena.” Dostęp 10 czerwca 2023. <https://histmag.org/A-droga-byla-nie-latwa-Wspomnienia-kieleckiego-duchownego-z-lat-19101955-recenzja-i-ocena-24498>.

Czerwiak, Łukasz. „Niełatwa droga księdza Henryka Peszko”. Dostęp 18 października 2023. <https://www.emkielce.pl/kosciol/nie-latwa-droga-ksiedza-henryka-peszki>.

Dziar[maga], Agnieszka. „Kielce — ks. Henryk Peszko — kapłan niezłomny, przypomniany w publikacji”. Dostęp 18 października 2022. <https://www.ekai.pl/kielce-ks-henryk-peszko-kaplan-niezlomny-przypomniany-w-publicacji>.